

CSALÁD(TÖRTÉNETEK) ÉS ÉLETUTAK

(Boreczky Ágnes)

A PROBLÉMA ÉS A HIPOTÉZIS

Hasonlóan a gyermekkorhoz vagy a serdülőkorhoz, az ifjúság fogalma is társadalmi konstrukció: a gyermekkort a 18-19. század, a serdülőkort a 19. század végétől a 20. század közepéig tartó időszak, az ifjúságot pedig a huszadik század második fele fedezi fel. ((Aries, 1987, Gillis, 1981).¹ Az ifjúság koncepciója (biológiai, pszichológiai, társadalmi összetevői), az ifjúság és a felnőttkor határa, egymáshoz való viszonya, az ifjúsági „életszakasz” hossza és időtartama, az ifjúsági kultúra univerzalitása, illetve az egyes csoportok és nemek közti konvergencia korántsem lezárt kutatási témák, ez a tanulmány azonban nem ezekkel foglalkozik. Célja az, hogy megközelítően 100 évre visszamenően² bemutassa, miként alakult: 1. a tágabb család szerepe-jelentése, illetve 2. státusmegtartó-tőkeátörökítő funkciója a következő generáció életpályáját alapvetően meghatározó három „klasszikus” területen: a házasságkötésben, a földrajzi és a társadalmi mozgásban. Azt gondolom ugyanis, hogy az egyes generációkhoz tartozók életének alakulásában az eltérő intézmények – vagy akár a véletlen is – más-más szerepet töltenek be. Az intézmények közül kézenfekvő az iskoláztatás jelentőségének a változására utalni, vagy például, arra, hogy a kortárs csoportok, a nemzedéki minták jól láthatók az értékek egy részének változásában, a kulturális fogyasztásban, a viselkedésben, a divatban stb. Mégis úgy tűnik, hogy az egyes korosztályok tagjainak életpályáját, mozgásuk, vonzódásaik és választásaik mélyebb rétegeit alapvetően ma is a család, mi több, a családtörténet formálja.³ A Modernitás és a család c. OTKA kutatás

¹ *Itt tehát nem arról van szó, hogy egy-egy életszakasz mikor kerül a társadalomtudományi érdeklődés és vizsgálódás centrumába, hanem arról, hogy adott történelmi korszak melyikben „talál rá saját ideáira”.*

² *A tanulmány a Modernitás és a család c. T O34965 sz. OTKA kutatás során végzett 600 főre kiterjedő reprezentatív felvétel adataira támaszkodik. A 600 fős vizsgálat a többgenerációs családvizsgálat első szakasza. Ennek során több időpontban (születés, gyermekkor, kamaszkor, házasságkötés stb.) rögzítettük a megkérdezettre, szüleire, házastársára, testvéreire, házastársa szüleire, gyerekeire, gyereke házastársára, valamint a gyereke házastársának szüleire vonatkozó főbb adatokat (testvérek száma, együttélők, iskola végzettség, foglalkozás, lakóhelyek, lakóhelyek jellege, komfortfokozata stb.). A feldolgozás során így lehetőség nyílik arra, hogy ha durván is, de nagyobb korcsoportokat képezzünk, és azok jellemzőit összehasonlítsuk egymással. Az egyes korcsoportok összetétele a következő: 1. a megkérdezett szülei, megkérdezett házastársának szülei 2. a megkérdezett és házastársa, illetve a megkérdezett testvérei és gyereke házastársának szülei 3. a megkérdezett gyereke és a gyerek házastársa.*

³ *Innen érthetőek pl. a sokszor összeegyeztethetetlennek tűnő inkohérens értékek és viselkedés, pl.: a fiatalok nagyobb csoportjainak konzervatív- nemzeti politikai szimpátiái, (a polgári és a népi kultúra összebékítésének kísérlete), és a tömegkultúra látszólagos ellentmondása.*

néhány részeredményének ismertetését előlegezve, még az az állítás is megkockáztatható, hogy a család determinációs hatásai az utolsó évtizedben felerősödtek.⁴

A család fogalmán alapvetően **nem** a szülőkből-gyerekekből álló **kiscsaládot**, hanem a szűkebb-tágabb családot és az általuk reprezentált **szimbolikus** rendszert értem. „Nemcsak családokban élünk, függünk is tőlük – írja Gillis –, a család végzi el ugyanis azt a szimbolikus munkát, ami egykor a vallási és közösségi intézmények feladata volt, a magunk számára történő reprezentációt, hogy olyannak lássunk magunkat, amilyennek látni szeretnénk. A mai kort az különbözteti meg a régitől, hogy minden egyes család a saját mítoszának, rítusainak és képzeteinek alkotója.” (Gillis, 1996, XV-XVI.p.) A mítosz felfogásom szerint az **elhallgatott⁵, újramondott családtörténeteken** keresztül közvetített és internalizált valóságok együttese.⁶

A generációk közötti kommunikációban megjelenő emlékezeti idő és tér általában 3-4 nemzedéknyi (vö. kommunikatív emlékezet, Assman, 1999)⁷, a történetek tér és idő szerkezetében, fordulópontjain, de a legegyszerűbb epizódokban is sajátos értékek közvetítődnek. Minden család számos történetet őriz, a családi mítoszok „hősök”-től és feketebárányoktól népesek, de vannak eredet-, helytállás- és hűség-történetek, sikertörténetek, karriertörténetek, alkoholista történetek, öngyilkos történetek stb., melyek egymásba szövévde sajátos családi **valóságértelmezéssé és értékvilággá állnak össze.**⁸ Ez utóbbi az összetartozás-tudat mellett, illetve azon keresztül az elvárásokat és a tűrőhatárokat jelzi a felnövekvő generáció számára. A történetek tehát egyfelől kanalizálnak, másfelől határinkjelölő funkciójuk van.

A 100-150 évre is visszanyúló, másként megélt és internalizált valóságokat hordozó történetekben különböző temporalitások keverednek. Az élmények és időkülönbségek – különösen nagyobb társadalmi változásokkor – feszültséget gerjeszhetnek,

A magyar fiatalok értékei és a családi értékek közti kapcsolatra egyébként inkább csak implicit módon, az értékszocializációs kutatásokból lehet következtetni, vagy egy -egy olyan vizsgálatból, mint amilyenre pl. Hegedűs T. András-Forray R. Katalin Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei c. könyve épül. Bár ebből a szempontból részleges, mégis közvetlen forrásként Gábor Kálmán munkái jelölhetők meg. Lásd pl. Civilizációs korszakváltás és ifjúság (szerk. Gábor Kálmán), Szeged, 1992

⁴ Ez egybevág Róbert Péter mobilitás-kutatásainak, valamint Gábor Kálmán vizsgálatainak eredményeivel. (Róbert, 2001, Gábor, 1992, 2000)

⁵ A család történetei, viszonyulásai akkor is átörökítődnek, ha nem mindig tudatosítottak. Kövér György írja egyik tanulmányában, hogy még a ki nem mondott történeteknek is van valóságformáló, személyiségformáló, választásra kényszerítő hatása. (Köver, 2001)

⁶ Ebben az értelemben a szimbolikus család az együtt élők körénél mindig szélesebb

⁷ A kutatásokba ezért 1 vagy 2 generáció helyett 3-4 generációt célszerű bevonn.

⁸ Természetesen vannak olyan (szegény vagy szétszóródott stb. családok) esetek, amikor a családban nincs összefüggő történet. (A szakirodalomból ismert, hogy a családtörténet elterjedése a polgárosodáshoz, a családon belüli polgárosodási folyamatokhoz kötődik). De epizódok mindenütt vannak, és ha nem is alkotnak teljes valóságértelmezést, önmagukban is jelentés értékűek.

melynek feloldásához egy új értelmezési keret megalkotására van szükség. Ehhez az eltérő valóságokat újra szelektálni és egyeztetni kell, és úgy tűnik, hogy az egyéni mozgások, a döntések és a választások háttérében nagyon sokszor pontosan az ilyen szinkronizációs törekvés áll. Mindez részben azzal az eredménnyel jár, hogy a család „teret nyer”, azaz a család által elfoglalt társadalmi tér megnő.

A társadalmi tér történeti időszerkezetében tehát a szimbolikus család jelöli ki azt a saját teret, amelyen belül az egyéni döntések megszületnek, és amelyek az egyéni mozgások keretét képezik.⁹ Ez úgy is értelmezhető, hogy az utódok számára több választási lehetőséget, de nagyobb kényszert is jelent, ha a szimbolikus tér heterogén, vagyis többféle valóságot, eltérő valóságélményt, mintát reprezentál, illetve, hogy minden újszerű döntésnek, új pályának mozgástérnövelő hatása van.

A család ugyanakkor olyan intézmény, mely egyszerre alkalmazkodik a változásokhoz, és saját rendetlen rendjének értelmezési logikájába illeszti őket, mely egyszerre szűrője és tükröje a változásoknak, amely maga is átalakul, miközben számos vonását változatlanul vagy kevés módosítással adja tovább. A történetekben feltárul és jelentést kap a földrajzi és társadalmi hely, a lokális- és a csoporttörténet megannyi részlete is. Eképpen minden családban, még a homogénabb összetételűekben is, többféle múlt emléke keveredik, melyet a családi értelmezés fűz egybe. Az újramondott drámák-konfliktusok-kiutak felidézésével a család individualizálja és személyessé teszi a történeti-társadalmi eseményeket, miközben átadja saját, **a valóság különböző folyamataira reflektáltan létrehozott, generalizált logikáját**, továbbá az elbeszélés során is alakuló viszonyát.

Az elemző számára a családnarratívák egymástól különböző rövidített történetkonstrukciók, melyek az ún. modernitás és a hagyomány, vagy egyszerűbben a **változás és az állandóság-kontinuitás** közép-európai (netán univerzálisabb?) családi változatait illusztrálják. Azt a **rendszerbe foglalt** hibrid **sokrétság** (gyakran groteszk „zűrzavart” és abszurditást), mely a szocializáció, az eltérő valóságok internalizálása révén biztosítja a nemzedékek közti átmeneteket és szakadásokat, és amely ugyanakkor amellet, hogy szabadságot és választást kínál, sok zavarodottság, frusztráció, öszszeférhetetlen érzés és döntés stb. forrása.

A KUTATÁS NÉHÁNY RÉSZEREDMÉNYE

A hipotézisek után a tanulmány következő részeiben a kutatás néhány eredményét ismertetem. Előbb a család szerepének és jelentésének alakulásáról lesz szó, majd a házasságok, a mobilitás és a migráció néhány nagyobb tendenciájáról, végül pedig egy narratívát mutatok be.

⁹ Lásd részletesebben Boreczky Ágnes, 2001 illetve 2002

1. A család szerepe, jelentése

A család, mi több, a nagyobb család jelentősége minden jóslat ellenére **nem** csökken. A bevezetőben említett John Gillis szerint kétféle családunk van: az egyik az, amelyik biológiai-emocionális létünk feltételeit biztosítja, amelyikkel nap mint nap érintkezünk, a másik pedig a már idézett szimbolikus család. A kutatás eddigi eredményei –miközben maguknak a nukleáris családoknak az aránya is mindössze 10 százalékkal nőtt az elmúlt 80 évben – ismételten rákérdeznek a nukleáris családelméletek kizárólagos érvényére, és (a módosított kiterjedt család és a családi-életciklusok fontossága mellett) a tágabb család „makacs” jelenlétére irányítják a figyelmet.

A teljes mintán belül a gyerekkori családok 27 százalékát nem az egyszerű háztartású nukleáris család alkotta. A család **alapjelentése** tehát a **megkérdozettek** kb. egynevede, még a legfiatalabbak közül is minden negyedik fiatal számára **közvetlenül** a többgenerációs családhoz (leggyakrabban a szülőkön kívül az anyai nagyszülőkhöz), vagy valamilyen összetettebb családfomához kapcsolódik.

Családtípus	Korcsoport				Minta
	72 felett	52-71	32-51	32 alatt	Mind
Nukleáris ¹¹	70,4	68,4	78,4	76,7	73,7
Nem ¹² nukleáris	29,6	31,6	21,6	23,3	26,3
N	81	196	199	120	596

1. táblázat

A gyerekkori család típusának %-os megoszlása az egyes korcsoportokban¹⁰

A **nem nukleáris** család szerepe a **házasságkötés** idején megnő. Ebben az életszakaszban minden korcsoportban többen éltek/élnek valamilyen összetettebb családfomában, mint gyerekkorukban. A teljes mintán belül 55 %, a 72 éven felülieknél 45 %, az 52-71 éveseknél 62%, a 32-51 évesek csoportjában 56 %, a legfiatalabbaknál pedig 50 % -t tesz ki az a csoport, mely nem önállóan (nem két fős háztartásban) kezdte közös életét.¹³ A családalapításkor a szülői ház jövedelem-újraelosztó funkciója nyilvánvalóvá válik, minek következtében a család jelentésébe beleszövődik a rendelkezésre álló anyagi erő-

¹⁰ A csoportképzés megkérdőjelezhető, de egyrészt a minta nem elég nagy ahhoz, hogy kisebb almintákra bontsuk, másrészt célszerűnek látszott az életkori határokat úgy kijelölni, hogy az adatok az elővizsgálat adataival összehasonlíthatók legyenek.

¹¹ A nukleáris család terjedése egyértelmű, de nem tisztán lineáris folyamat, legnagyobb arányú az 1950 és '70 között születettek gyerekkori családjában volt. Új jelenség, hogy a nukleáris családon belül a válások és újraházasodások növekedése következtében egyre nagyobb számú féltettvő él együtt.

¹² A nem nukleáris család láthatóan nem tekinthető marginalizálódó jelenségnek, kb. nyolcvan év alatt alig 6 százalékkal csökkent. A nem nukleáris családon belül leggyakoribb a nagyszülővel, különösen az anyai nagyszülővel való együttélés.

¹³ Az adatok az utolsó két korcsoportban javuló tendenciát mutatnak. Ennek ellenére meghökkentő, hogy az 1930 előtt született generáció volt a legjobb helyzetben abból a szempontból, hogy saját házásátét a

forrásoknak, a gazdálkodás racionalizálásának gondolata, ami végül a család a „legfőbb támasz”, a „családra mindig lehet számítani” jellegű következtetésekben összegződik.

A kutatásban résztvevő mai legfiatalabbak többsége ugyan a nagyszülőktől külön háztartásban nőtt fel, de házassága után minden második szüleivel vagy házastársa szüleivel lakik. Az idősebb generációval való napi érintkezés, az idősebbek által közvetített világokkal való találkozás így életük integráns része. Bár sajátos formában, ez részben azokat is érinti, akik elhagyják a szülői házat, és arra az időszakra is igaz, amikor az unokák külön éltek a nagyszülőktől.

A családi támogatás és a szolgáltatások cseréje az után sem szűnik meg ugyanis, hogy a fiatal különköltözik, a gyerekkori közvetlen család fogalmába pedig a nagyszülők és a rokonok is beletartoznak, akár együtt éltek a megkérdezettel, akár nem. Arra a kérdésre, hogy gyerekkorában ki jelentette a szűkebb családot, az 574 válaszból 201-ben, azaz megközelítően minden harmadikban szerepel valamelyik nagyszülő vagy rokon, sőt 25-ben a nagyszülők egyenesen az első helyre sorolódnak. A kapcsolatok az anyai nagyszülőkkel a legerősebbek, de a gyerekkori élmények, tapasztalatok egy szövedékesebb család képét rajzolják elénk. A 201 család közül 33-ban mindkét anyai, 24-ben mindkét apai, 45-ben pedig anyai és apai nagyszülő egyaránt a szűkebb család tagja, de 40 családban egy vagy több rokon, nagynéni, nagybácsi, keresztszülő stb. is ide tartozott.

Így, még ha a konjugális alapú **nukleáris család**, az ún. modern kiscsalád domináns is, a közvetlen család fogalmából a nagyszülők és a rokonság a mai napig sem szorultak ki. A generációk különélése ellenére az idősebbekre sok családban fontos feladat hárul (gyerekfelügyelet, bevásárlás, kíséretetés, iskola utáni ebédeltetés, anyagi támogatás, stb.). Ezek a családok tehát, ha nem is kiterjedt családként, **módosított kiterjedt** családként működnek tovább, miáltal végül is állandósítják a tágabb szocializációs közeget, az összetettebb kapcsolatrendszerrel, s (bár sokszor nehezen összeegyeztethető) **mintákat** eredményeznek, erősítik a családi összetartozás-segítségnyújtás megélt-megalapozott tapasztalatát.

2. Házasságok

Ismert, hogy a házasságkötések jobbára azonos társadalmi csoportból vagy közeli társadalmi csoportok között kötődnek, és gyakran státuszmegtartó vagy – nagyobb deklasszálódások, elszegényedések esetén – státusz-visszaállító funkciójuk van. Az általunk végzett kutatás eredményei szerint a házastársak iskoláit tekintve leggyakoribbak a 8 osztály + szakmunkásképző, illetve a 8 osztály, és a technikai-szakközépiskolai érettségi variációi. Úgy, ahogyan az a szakirodalomból is ismert, a házasságok az iskolai hierarchia alján és tetején a leghomogénebbek, a legalacsonyabb és a legmagasabb, a 4-6 elemi iskolai végzettséggel, valamint a diplomával rendelkezők közül többen kötöttek azonos végzettségűekkel házasságot, mint a többi csoportból.

szülőktől részmint függetlenül kezdhetne. A legérdekesebb az 52-71 évesek csoportja, ők ugyan legtöbbször kiscsaládban nevelkedtek, de (részben az ötvenes-hatvanas-hetvenes évekre annyira jellemző lakáshiány miatt) nem tudtak közvetlen a házassággal egyidejűleg önálló életet kezdeni.

Az adatok korrelációt jeleznek az iskolai végzettségek között, illetve az iskolázottság lassú emelkedésével homogenizálódásra és növekvő homogamiamára utalnak mind a házastársak vonatkozásában, mind az egy családdá szerveződő két családi ágban is. Ez alól a két idősebb korosztály jelent gyenge kivételt. A saját és a házastárs családjá közötti iskolázottsági különbség az ötvenes években volt a legnagyobb (1,6-1,5 év), bár átlagban itt is valamennyi szülő 8 osztálynál kevesebb iskolát járt. A rendelkezésre álló adatok alapján az utolsó két csoport a legegységesebb: a házastársak szüleinek iskolázottsága az 1950 és 1970 közt születettekénél áll a legközelebb egymáshoz, a legfiatalabbak esetében pedig – legalábbis a felvétel időpontjában – a szülők és gyerekeik iskolázottsága majdnem teljesen megegyezett. **Ez azt sugallja, hogy a társadalmi hovatartozás és a család nagyobb befolyást gyakorol a fiatalok iskola- és párválasztására, mint a megelőző két évtizedben.**

	72 évesek és idősebbek	52-71 évesek	32-51 évesek	32 éven aluliak	növekedés
Első generáció					
Megkérdezett apja	6,3	7,3	9,1	11,1	4,8
Megkérdezett anyja	5,7	6,2	8,5	10,8	5,1
Megkérdezett apósa	7,3	7,5	8,2	10,5	3,2
Megkérdezett anyósa	6,0	6,0	8,7	10,0	4,0
Második generáció					
Megkérdezett	7,8	10,2	10,6	10,9 ¹⁵	3,1
Megkérdezett házastársa	8,5	10,4	11,6	11,7	3,2
Megkérdezett testvére ¹⁶	8,1	11,4	11,2	9,7 ¹⁷	3,3
Megkérdezett gyerekeinek apósa	7,4	10,4	Adathiány	Értelmezhetetlen	
Megkérdezett gyerekeinek anyósa	8,2	10,1	Adathiány	Értelmezhetetlen	
Harmadik generáció					
Megkérdezett gyereke	11,6	12,5	11,4 ¹⁸	Értelmezhetetlen	1,1
Gyerekeinek házastársa	11,9	12,5	11,5	Értelmezhetetlen	1,0
Különbség ¹⁹	6,2 (1,7 és 4,5)	6,5 (5,4 és 2,4)	3, 32, 4 és 0,9)	1,7 (1,7és értelm ezhetetlen.) ²⁰	

2. táblázat

¹⁴ A házastársakon kívül korreláció van a megkérdezett és testvére (Pearson 0,514), illetve a megkérdezett anyjának, valamint házastársa anyjának az iskolázottsága között (Pearson 0,355 vö Kalmijn, 1991: 0,30) A házastársak iskolai végzettsége közti korreláció 0,657. (vö Kalmijn, 1991: 0,55)

¹⁵ A 24 és 32 év közöttiek átlaga 12,0

¹⁶ A testvérek iskolai pályafutása közti hasonlóságra utal Gábor Kálmán és Dudik Éva a Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése c. tanulmánya is (Gábor-Dudik, 2000).

¹⁷ A fiatalok nagy része még tanul

¹⁸ A fiatalok nagy része még tanul

¹⁹ A legmagasabb és a legalacsonyabb érték közti különbség

²⁰ Az első érték az 1. és a 2., a következő a 2. és 3. generáció közti iskolázottsági különbséget jelzi (nagy-szülők, szülők, gyerekeik)

A nők és a férfiak iskolázottságának közeledését is érintő homogenizálódás mellett az 1930 után, de 1950 előtt született nemzedék élte meg a legtöbb változást, iskoláit tekintve is ez a generáció került legmesszebbre a szülői családtól. Az őket követő nemzedékekben az iskolai idő növekedése lelassult, az egységesedési folyamat mögött részint ez áll. A kétségtelen egységesedés mellett azonban felmerül a kérdés, hogy valóban heterogenitást fed-e, ha azonos életkori csoportban a megkérdezettek, szülei és gyerekeik, vagyis szülők és gyerekek, illetve nagyszülők és unokák között nagyobb az iskolai különbség. Azt gondolom, hogy pontosan amiatt, ahogyan a család egy történet-té szerkeszti a különböző időszakhoz s társadalmi-foglalkozási helyzetéhez kapcsolódó élményeket, mindaz, **amit a családi logika egy nagy történetbe illeszt, társadalmilag homogén jelentésre tesz szert.** Ezek pedig valószínűleg a helyi stratégiák által szentesített jellegzetes életpályák. Lányok számára pl. a nyolcvanas években ilyen volt a pedagóguspálya (gondoljunk az egykori földműves fiából munkássá vált szülő gyerekére, aki tanító vagy tanár lett, és feleségül ment a helyi tsz egyik villanyszerelőjéhez stb.), továbbá mindazok a pályák-foglalkozások, melyek a falusi középrétegbe vezettek, vagy ha városiként is, ahhoz kapcsolódtak. A kívülről heterogénnek tűnő család homogenizálódhat, azonban a csak adott társadalmi szituációra érvényes homogenitás megszűnik, amint a társadalmi szituáció változik, és amikor a történetek szétesnek. (vö sorsese-mény, Tengelyi, 1998) Az új helyzethez való alkalmazkodás sikeressége részint azon múlik, hogy van-e a családban elég más, alternatív történetként is elmondható tartalék minta („kulturális tőke”?), hogy sikerül-e a családot saját történeti-társadalmi terén belül más pályára állítani.

3. Iskolai mobilitás

Az iskoláztatási idő növekedésének dinamikája az egyes korosztályokban más mintázatot mutat. A legidősebbek esetében a 3. generáció haladta meg leginkább a szülők iskolai végzettségét, a következő kettőben pedig a 2. generáció. A szülők és gyerekek közti iskolai végzettség (a 24-32 évesek magasabb átlagával együtt) a legidősebb és a legfiatalabb korosztályban áll a legközelebb egymáshoz. Előzőek a húszas évek végén, illetve a harmincas években kerültek iskolába, utóbbiak ötven évvel később, a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején. A 90 fő közül mindössze 11-nek (12%) van diplomája, hatnak a szülei is diplomásak. A várható jövőbeli pálya szempontjából érdemes megnézni, hogy miként alakult az iskolázás a **házások** tágabb családjában.

A tágabb család homogenizációs hatását figyelembe véve, a diplomásokkal csökkentett 51 család felében egyfelől a házastársak vagy/és testvérek, valamint a tágabb család egészének iskolázottsága (néhány esetben kifejezetten alacsony iskolázottsága), másfelől a kutatásban résztvevő fiatal iskolai végzettségének zsákutács jellege (szakmunkásképző) meglehetősen kérdésessé teszi a további iskolai pályafutás lehetőségét. A család által képviselt szimbolikus világ zárványozódhat; s vajon milyen esély vár azokra, akiknek a korábbi, tipikus mobilitási utakra szerveződő pályája ilyenféleképpen lezárul?

A tágabb családon belüli iskolai végzettség	
1. elemi + 8 osztály	2
2. 8 osztály+8 osztály, szakmunkásképző	7
3. (elemi) + elemi, ipariskola + (8 osztály) + 8 osztály, szakm. + érettségi	7
4. 8osztály+8 osztály, szakmunkásképző+ érettségi	27
5. elemi,ipari skola ²¹ + érettségi + főiskola, egyetem	3
6. 8 osztály + érettségi + főiskola, egyetem	9
7. érettségi + főiskola, egyetem	7
Családok száma	62

3. táblázat

A különféle iskolázottságú családok száma

4. Migráció

A mobilitáshoz fűződő egyik szociológiai mítosz szerint a modern társadalmak alapsajátossága az egymást is feltételező társadalmi és földrajzi mozgás. Az előkutatás²² és a 600 fős reprezentatív vizsgálat nem támasztják alá a mobilitás és a migráció közvetlen kapcsolatát, nem erősítik meg azt a feltételezést, hogy az iskolai végzettségek növekedése nagyobb népességmozgással jár.

A megkérdezettek többsége – első látásra ugyan valóban – sokat költözött²³, a kisebb települések felől a nagyobbakba, de a költözések egy része csak **látszólagos migráció**, és legtöbbször ma is abban a megyében élnek, ahol felnőttek.

A legidősebb korosztály majdnem háromnegyede falun nőtt fel. Kamaszkorukban sokan Budapestre kerültek, ott is házasodtak meg, majd mire az első gyerek megszületett, visszaköltöztek vidékre. Életük későbbi szakaszában ötből hárman maradtak falun, a többiek előbb kisebb városokba, mára pedig a kisebb városok mellett Budapest-

²¹ A magasabb státuszú csoportban, mint amilyen ez vagy a 3-as, az elemi végzettek többnyire ipariskolába is jártak, ami jelzi a szakképzettség speciális státuszát.

²² Az előkutatás során a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola 60, továbbá az ELTE TFK körülbelül 40 hallgatójának családjában készültek strukturált interjúk a nagyszülőkkel, a szülőkkel, a testvérekkel, illetve magukkal a hallgatókkal, vagyis három (ahol lehetett), négy generációval. (Ez az írás a féhérvári anyagra épül.) Az interjúk a társadalmi és földrajzi mobilitási adatokon túl a család szerkezetének, lakóhelyeinek (térbeli elrendezés, komfort) változására, a társadalmi távolságok, szerepek, a gyerekkor szinterei és tartozékai, illetve a gyerekképzés módosulására vonatkozó részleteket tartalmaznak. Az interjúk a három generáción keresztül a közelmúlt kb. 100 évét, a 19. század utolsó éveitől a napjainkig terjedő időszakot fogják át.

²³ A lakóhelyi adatok a következő életszakaszokra és időpontokra vonatkoznak: születés, gyerekkor, kamaszkor, házasságkötés, első gyerek születése, később és jelenleg.

re költöztek feltehetően a gyerekeikhez, vagy azok közelébe. A következő két korosztály kevesebbet költözött. Az 52-71 évesek 63%-a falusi gyerek volt, minden második később is községben élt, akik nem, főként kisebb városokban telepedtek le: az iskolai évek mellett elsősorban az első gyerek születése után költöztek be a városba. A következő „generáció”-ból, a mai középkorúak közül már csak minden második gyerekeskedett falun, viszont kevesebben váltak városivá is. A legfiatalabbak ismét többször változtattak lakóhelyet. Ebből a szempontból, illetve a költözés fő irányát (Budapest) figyelembe véve, ez a korcsoport emlékeztet legjobban a legidősebbekre (vö. iskolázottság alakulása), többségük viszont már leginkább városokban gyerekeskedett. Végző soron az elmúlt hetven évben a falusiak aránya egyharmadával csökkent, a budapestieké közel kétszeresére, a kisebb városok népessége pedig 7-8 százalékkal nőtt. A változás mögött egyfelől a tényleges városiasodás, és vele a városok vonzerejének növekedése, másfelől azonban egyszerűen számos falusi település várossá minősítése áll. Így hát az adatok részben félrevezetőek.

A **költözés-helybenmaradás** tendenciái (és a család szerepe is) jobban érzékelhető, ha a településtípusok helyett a gyerekkori és a későbbi lakóhely területi elhelyezkedését vesszük szemügyre. A megkérdezettek mindössze 30%-a költözött távolabbi területre, a legtöbben a keleti országrészből, Békés, Hajdú és Csongrád, a Dunántúlról pedig Vas megyéből. A legkisebb elvándorlás részben a fejlettebb megyéket, részben a szegényebb területeket jellemzi, Győr-Sopron, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár és Jász-Nagykun-Szolnok megyét. A nagy többség azonban gyerekkori lakóhelye, családjá közelében maradt, és a költözők egy része is vagy házasság, vagy gyerekei, vagy valamilyen más családi ok miatt vándorolt el.²⁴ Mindez együttvéve a bevezetőben vázolt hipotézist valószínűsíti, miszerint is a **költözés** vs. (visszaköltözés), **helybenmaradás** – ahogyan a házasság, az iskolázás, a státusz- és foglalkozásváltás **egy sajátos, társadalmi térben játszódó, sajátos szerkezettel és hierarchiával** (preferenciákkal) bíró, a történetekkel is közvetített **nagycsaládi rendszer** alkalmazkodásának (túlélési-boldogulási-felemelkedési stratégiáinak) része.

A következőkben négy kiválasztott család segítségével ezt illusztrálom.²⁵ (A táblázatokat lásd a függelékben.)

1. S. Margit

Az életével és családjával végső soron elégedett hetvenöt éves S. Margit családjában megközelítően **120 év alatt minimális az iskolai mobilitás, a család státusza lényegében nem változott**. Családjá, és a férje családjá is több generációra visszamenően Szol-

²⁴ Az 1960-as évektől az 1990-es évekig a belső vándorlás okai közt kb. 10 százalékban szerepelt valamilyen családi megfontolás. (Eke, 1998, 218.p.) A család szerepét illetően az útenélhez hasonló következtetéseket tartalmaz Eke Pálné *Városba vándorlás az 1990-es évek közepén c. tanulmánya*, bár a költözések mögötti családi okokat inkább válságtünetnek, kényszer családi egyesülésnek tekinti. (Eke, 1998)

²⁵ A családok véletlenszerűen mind a keleti országrészből valók.

nok megyei. S. Margit 1928-ban született az egyik faluban. Elemi iskolát végezt, anynyit, amennyit a szülei is harminc évvel korábban. Szülei, fia, testvérei mind a környéken laknak, ki faluban, ki városban. S. Margit férjhez menetele táján Szolnokra költözött, előbb segéd-, majd betanított munkásként dolgozott, akárcsak férje, aki hozzá hasonlóan parasztcsaládból származott és elemi iskolát járt. S. Margitnak öt testvére van. Valamennyien 4-6 osztályt végeztek, közülük ketten iparostanoncként szakmát szereztek, a többiek mind segéd- illetve betanított munkások voltak, ma nyugdíjasok. Egyik iparos testvére egy ideig Pesten élt, ő volt a családból az egyetlen, aki távolabbra került, de ma már ő is visszaköltözött, és a környéken lakik. S. Margitnak egy fia van. Fia egyetlen gyerek, vele a nagycsaládi tradíció megszakadt, neki is csak egy gyereke született. Menye, Erzsébet Budapestről került Szolnokra, akkor S. Margitékhoz költözött. Egy jó ideig együtt laktak. Erzsébet szülei hasonlóképpen alacsony iskolázottságúak, de ő, bár munkás, szakközépiskolába járt. S. Margit fia a 8. osztály után szakmát tanult. A paraszti életből a kvalifikálatlanabb városi és vidéki munkásrétegekbe kerülő család **egyetlen látható elképzelését a szakmaszerzés** jelenti, amihez a mintát S. Margit két bátyja nyújtja, s ami alapvetően két nagyon különböző világban gyökeredzik: tapasztalatát a régi, vidéki iparos világból, illetve a nagyiparból meríti. A családnak ez utóbbin belüli helye az, ami a valószínűleg felemelkedésként és érték-ként felfogott szakmaszerzést közvetlenül motiválja.

2. K. Zsolt

S. Margitéhoz kísértetiesen hasonló pályájú K. Zsolt családja, csak éppen **K. Zsolt 29 éves**. Apja, anyja, sőt anyai nagyszülei is nagyobb (5-6 testvér) családból származnak, K. Zsoltnak – bár két házasságból – négy gyereke van. Szülei az elemi iskola után nem tanultak tovább, jelenlegi anyósa és apósa is 4-6 elemi járt. Zsolt és a második felesége 8 osztályt végzett. Négy testvére közül kettőnek van szakmunkás bizonyítványa, egy testvére szakközépiskolában érettségizett (az egész családból egyedül neki van középiskolai végzettsége), egy pedig hozzá hasonlóan 8 osztályt járt. Kivételesen mindenki Borsod megyében él. Zsolt, bár Kazincbarcikán nőtt fel, nemrégiben szüleiével együtt falura költözött, a panellakást egy kétszobás parasztházzal cserélték fel. Testvérei szakmunkásként-segédmunkásként dolgoznak (azok voltak a szülők is, mielőtt nyugdíjba mentek), egyik testvére munkanélküli.

3. B. Júlia családja

A ma 49 éves B. Júlia családjának mobilitása **ún. „tipikus” mobilitási út, melyen nem a szülők, hanem a szülők testvérei a közvetítők.**

B. Júlia a saját életét nem tartja sokra, de a gyerekeivel elégedett. Az előző két családhoz hasonló háttérből induló családban mind a két lánya diplomás (tanár, könyvelő) lett, s kisebbik lánya vele él. Tanárnő lánya ugyanakkor „lefelé” házasodott, férje általános iskolát végzett szakmunkás.

Júlia családjában az előzőknél több a mozgás, anyja Borsodból Pestre került, majd onnan Hódmezővásárhelyre ment férjhez, melynek környékén férje családja viszont már több generációval azelőtt megtelepült. Testvérei közül egy él Pest megyében, a többiek ma is mind Csongrád megyében vannak, ahogyan B. Júlia gyerekei is.

B. Júlia és férje is nagy családból származnak, egyiküknek 5, másiknak 7 testvére érte meg a felnőttkort. Az iskolai végzettség a családban lassan növekszik, lassú és fokozatos az a jellegzetes vidéki „középosztályosodás” is, mely a vidéki munkás és tisztviselő rétegeken át vezet egy valóban (?) középosztálybeli státuszhelyzet felé. B. Júlia családjában ugyanakkor az iskolázás nem az elemi iskola szintjéről indult, már szülei is 8 osztályt végeztek. Ő maga ugyan az általános után abbahagyta tanulmányait, de a férje és testvérei is szakmát szereztek, három testvére pedig érettségizett: egy gimnáziumot, kettő pedig technikumot, illetve szakközépiskolát végzett.

4. P. László családja

P. László ötven éves, Hajdúböszörményben született. **Családjának pályája az előző három családhoz képest kacskaringósabb, státusza többször változott.** A családban gyakoribb a migráció is, a mozgás két pontja Hajdú-Bihar és Csongrád megye.

P. László apja szakmunkás volt, később elvégezte a technikumot, és vezető beosztásba került. P. László viszont csak 8 osztályt járt, és szakmunkás. **Az apai szinten elinduló iskolai pályát testvére folytatta** (főiskolai diplomát szerzett), ez a pálya ma **P. László gyerekeinek továbbtanulásán** keresztül **stabilizálódni látszik.** Két lánya közül az egyik már befejezte az egyetemet és dolgozik, a másik még főiskolai hallgató.

P. László gyerekkorában együtt élt anyai nagyanyjával és nagypapjával is. Mikor megházasodott, Csongrádra költözött, feleségével egy rokon házában laktak, ott születtek a gyerekeik is. Később, válása után visszaköltözött Hajdúböszörménybe, jelenleg ott él élettársával és kisebbik lányával. Felesége és idősebb lánya Csongrádon maradtak.

Egy újramondott családtörténet-részlet²⁶

Az itt közölt részlet egy főiskolai hallgatótól való. V. Orsolya szülőhelyétől távol tanul, egy vidéki főiskolán. Családjának helyi státusza a három generáció alatt nem sokat változott, de a paraszt- és iparosvilág összekapcsolódásából egy szintén jellegzetes vidéki életút rajzolódik ki: V. Orsolya szülei érettségiztek, apja építésvezető, anyja orvosasszisztens, ő pedig tanárnak készül.

„A nagyszüleim a 20-as években születtek falun, az adott helyen belüli költözésen kívül, esetükben földrajzi mozgásról nincsen szó. Kivétel ez alól az anyai nagypapám, aki Ű-n, ŷu-

²⁶ A történetet az elővizsgálatból kölcsönöztem. A Kodolányi János Főiskola és az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának hallgatói saját családtagjaikkal interjúztak, és az interjúkat fűzték egybe egy történetté. A jelenlegi kutatás során nemrégiben került sor élettörténetek felvételére, a történetek elemzése most folyik.

goszláviában született, s egész gyerek és kamaszkorát – bár különböző helyeken – ott töltötte, csak fiatal felnőttkorában került át Magyarországra, abba a faluba, ahol azóta is él. Ami a dédszüleim foglalkozását illeti, a falusi életből következően többségükben földművesek voltak, az anyák pedig a gazdálkodáson túl a háztartással és a gyerekneveléssel foglalkoztak, bár a szakosástól eltérően a mi családukban már a nagyszüleim generációjában kevés gyerek volt. Nagymamámnak pl. egy bátyja van, nagypapámnak pedig nincs, egyáltalán nem is volt testvére. Apai részről szintén ugyanez a helyzet.

Anyai nagyanyám kisgyerekkorában tanyán élt a szüleivel és a bátyjával egy szobakonyhás házban, amelyhez nagy kert és udvar tartozott, ott folyt a gazdálkodás. Kamaszkorában már beköltöztek B-ra, a faluba, de a körülmények hasonlóak maradtak. Férjhez menetelekor ugyanabban a faluban maradt, ám a fiatal férjjel egy új házba költözött, azóta abban élnek, csak hozzáépítettek egy szobát és komfortosították.

Nagymamám elemi iskolát végzett, majd varrónőként kezdett dolgozni, jelenleg is azzal foglalkozik. A családja elég vallásos volt, bár szavaiból kivéve nem kizárólag a hit, a vallástudat tette ezt fontossá, hanem a tradíció. Az ő esetében a nagyszülőknek nagy szerep jutott az unokák nevelésében. Mivel a szülei dolgoztak, gyermekkorra legnagyobb részét a nagyszüleivel töltötte, ilyenkor ők mondták meg, mit tehet és mit nem.

Szülei tudatosították benne gyerek mivoltát, s elvárták tőle az irántuk való teljes tiszteletet: ezt bizonyítja a magázás is. Arra nevelték, hogy amit mondanak neki, azt úgy csinálja, s ha kell, szó nélkül segítsen a munkában. **Már egészen kiskorától dolgoznia kellett. Eleinte persze csak könnyebb feladatokat bíztak rá, mint pl. a ház körüli apróbb dolgok elvégzését, később viszont már főznie is kellett, vagy segíteni a földelken.**

Ünnepkor a nagyobb család csak a kevésbé jelentős eseményeknél jött össze. Ilyennek számított a névnap és a disznóvágás, amikor jöttek a nagyszülők meg a közelebbi rokonok is, a nagynénik, nagybácsik, unokatestvérek. A karácsonyt és a húsvétot viszont csak szűk családi körben ünnepelték. Nagyanyám legkedvesebb ünnepe gyermekkorában a karácsony volt, lelkesen mesélt a nagy terített asztalokról, s hogy ilyenkor mindig játszott valamit együtt a család.

Abban a korban nagyon éles volt a különbség a fiúk és a lányok között. A lányokat hagyományosan arra nevelték, hogy segítsenek a ház körüli teendőkhöz, főzni, varrni, mosni tanították őket, s fokozatosan készítették fel a majdani gyereknevelés feladatára. A fiúkat a „keményebb” munkákra fogták. **Nagymamám szerint a fiúkat előnyben részesítették, így ő is háttérbe szorult bátyjával szemben.** Elmondása szerint bátyjának jóval több mindent megengedtek. Nagymamám 16 éves volt, amikor életében először, természetesen anyja kíséretében, bálba mehetett.

A vétségek súlyosságától függően a szülők szóval és tettelesen egyaránt büntettek. Elmondta pl., hogy kiskorában libákat kellett őriznie. Egyszer azonban nem figyelt oda, a libák tilosba mentek, és ezért nagyon megbüntették. Az édesapja ostorral verte meg a lábát. Később, 7 éves korában az iskolában elcsente padtársa palavesszőjét.

Mikor édesapja ezt megtudta, ölébe vette, és elmagyarázta neki, hogy ilyet soha többé nem szabad csinálni, mert nagyon nagy bűnnek számít, majd pedig vissza kellett adnia padtársának az ellopott palavesszőt. Idősebb korában előfordult, hogy később ért haza, ilyenkor megszidták.

Úgy érzi, annak ellenére, hogy szülei minden tekintetben elég szigorúak voltak, törekedtek arra, hogy szoros kapcsolat alakuljon ki köztük és a gyerekek közt. Nem érzi, hogy kényeztették, de nem is korlátozták. Ha gondja volt, bizalommal fordulhatott feléjük, biztos megértésre számíthatott.

Sok időt azonban nem tudtak együtt tölteni, csak esténként és vasárnaponként volt együtt a család. Na meg az ünnepeken. **Elmondása szerint szülei, különösen anyja, amikor tehette, mesélt neki. Szívesen hallgatta a szülők gyerekkori élményeit, emlékeit, de a Jancsi és Juliskát vagy a Piroška és a farkast is. Játsszani azonban csak ritkán játszhatott a szüleivel, ha volt egy kis idő, akkor Csapd le csacsit játszottak. Az utcabeli gyerekekkel viszont sokat játszottak együtt, fiúk-lányok egyaránt. Nyáron fogócskáztak, bújócskáztak, kisházat és homokvárat építettek, sántaiskoláztak és körjátékokat játszottak. Télen szánkóztak, hógolyóztak, hókunyhót építettek. Nagyon sokat olvasott gyerekkorában. Különösen a képekkel illusztrált mesekönyveket szerette, azután a szerelmes és kalandregényeket. Saját könyve azonban alig volt.**

Megismerkedésre, udvarlásra a bálók nyújtották a legjobb lehetőséget. Nagymamám is itt ismerkedett meg későbbi férjével, a nagyapámmal.

Anyai nagyapámnál a nevelést illetően hasonló volt a helyzet, mint a nagymamámnál. Ugyanúgy szigorral nevelték és fegyelmet követeltek meg tőle. Nagyapám egyetlen gyerek volt, 1922-ben született, mint már említettem, egész gyerekkorát Jugoszláviában töltötte, s csak az érettségi után, a negyvenes évek elején jött át Magyarországra. Bár adótisztai gyakornok volt előtte, itt sofőrként kezdett dolgozni.

Nagyapám nevelésében a nagyszülőknek kisebb volt a szerepük. A szülei és közte nagyon jó volt a viszony, persze magázta őket, de ez abban az időben természetes volt, mint az idősebbek tiszteletének egyik jele. A kisebb ünnepeket, a névnapokat, születésnapot, vagy a disznóvágást a tágabb család-rokonság együtt ünnepelte, de a fontosabb ünnepek náluk is mindig szűk családi körben zajlottak. Legkedvesebb ünnepeként ő is a karácsonyt említette, s nagyon emlékezetes volt számára az első karácsonyfa feldíszítésének élménye. **Annak ellenére, hogy egyedüli gyerek volt, nem kényeztették.**

Már kisgyerekek korában dolgoznia kellett, mint azoknak a gyerekeknek, akik többen voltak testvérek. Sokat segített pl. apjának, aki egyébként cipész volt, de volt egy darab földje is, a föld megművelésében, illetve az állatok etetésében. Amikor azonban tanult, a szülei nem ragaszkodtak hozzá, hogy segítsen, sőt, nem is engedték volna. Nagyon fontosnak tartották a tanulást, s ha látták, hogy valami a tanulás rovására megy, megbüntették. Ilyen volt pl. a foci, amitől egy idő után eltiltották. Ő azonban titokban folytatta, s mikor kiderült, nagyon leszidták. Veréssel azonban sosem büntették. Szülei elég sok időt töltöttek vele, édesanyja mindig mellette volt, s kicsi korban

sokat mesélt neki. Arra azonban nem emlékszik, hogy a szüleivel valaha is játszott volna. Ő a barátaival játszott, a nagymamámhoz hasonlóan kint az utcán. Abban a társaságban azonban kizárólag fiúk voltak, s idejük legnagyobb részét focizással töltötték.

Szüleitől sok könyvet kapott, kedvencei elsősorban az indiános könyvek és a kalandregények voltak.

Apai részről a nagyszüleimről keveset tudok, azt is inkább édesapám elmesélése által. Nagymamámát ugyanis nem ismertem, nagypapámat pedig csak nagyon ritkán látom.

A szüleimnek már egészen más gyermek- és ifjúkoruk volt. Ők a '60-as évek fiataljai, lényegesen más életstílust, sokkal több szabadságot tudhattak magukénak, mint a szüleik.

Édesapám Budapesten született, ott élt egy darabig a szüleivel és két lánytestvérével. Később a Balaton mellé, S-ra költöztek, tanulmányai miatt pedig egy ideig P-n, majd K-n is élt. Mivel a három gyerek közt ő volt a fiú, ő volt a kedvenc, talán kicsit kényeztettek is, és nemigen korlátozták semmiben. Megszokásból megkeresztelték, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottak a dolognak. Nagyszülei már nem éltek, amikor megszületett, a rokonok pedig mind távol voltak, a nevelés már csak ezért is kizárólag a szülők feladata volt. Szüleit tegezte, nagyon jó viszonyban volt velük.

Ünnepkor csak a szűkebb család volt jelen, a szülők és a gyerekek. Születésnapot, névnapot ünnepeltek ugyan, de ezeknek nem volt különösebb jelentőségük. Igazán fontos ünnepek náluk is a karácsony és a húsvét számított.

Mint már említettem, édesapámnak két nővére van, **s valójában gyerekkorukban nagy volt a nemek közti megkülönböztetés. Mivel egyetlen fiú volt, kiskorában a szülei és a nővérei is kényeztettek, később pedig kamaszként sokkal szabadabb volt, mint a testvérei. Mint fiúnak, sokkal több mindent megengedtek neki, persze elsősorban a szórakozás terén. Mert ami a munkát illeti, a ház körüli munkákban már kiskorától neki is segítenie kellett.** Ha nem akart, leszidták. Komoly bűnnek az számított, ha a szülői tiltás ellenére elszökött valamelyik szórakozóhelyre. Ilyenkor szobafogság lett a büntetése. Egyszer édesanyja meglátta, hogy a barátaival dohányzik, ez volt az egyetlen eset, amikor megverték.

Rengeteg féle játékra és szórakozásra volt alkalma, hiszen a Balaton önmagában is lehetőség, télen-nyáron. Olvasni is nagyon szeretett, könyvei elsősorban kalandregények, később krimik voltak. Elmondása szerint udvarlásra szintén nagyon sok alkalma nyílt, itt okként szintén a Balatont hozta fel. Édesanyámmal is itt ismerkedett meg, itt házasodtak össze, ezt követően azonban M-re, édesanyám lakhelyére költöztek, vissza B-ra, az Alföldre.

Annak ellenére, hogy **édesanyám is ugyanabban a korszakban nőtt fel, mint apám, az ő életében mégis több korlát volt. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy lány volt, és hogy falun élt. Ráadásul a szülei elég erkölcsösen és szigorúan nevelték.** Ebben azonban sem a nagyszülőknek, sem a rokonoknak nem volt közvetlen szerepe. A házi-munkába már kisiskolás korában befogták, de csak az iskolai szünetekben és a házi feladat elvégzése után kellett segítenie. Bár mindkét szülőt szerette, édesanyjával sokkal

bensőségebb és bizalmasabb volt a kapcsolata, ami talán azért is volt így, mert édesapját a foglalkozása miatt keveset láthatta (apja sofőr volt). Ezért a büntetéseket is inkább édesanyja róttá ki rá, de veréssel sosem büntette. Az ünnepeket a nagyszülők, szülők, gyerekek együtt töltötték. A karácsony nála is kedvenc ünnepnek számított és számít ma is.

Akárcsak apám esetében, anyám családjában is jellemző volt az eltérő nemű gyerekek közti megkülönböztetés. Édesanyámnak egy bátyja van, s szerinte gyerekkorában igencsak hátrányban volt vele szemben. Mivel fiú volt és idősebb is, sokkal több mindent megengedtek neki, és a későbbiek során is több mindenbe volt beleszólása, mint anyámnak. 18 éves volt pl., amikor először elengedték egyedül szórakozni, a bátyja ezt már jóval korábban megtehetette.

Kisgyerekkorában édesanyja neki is gyakran mesélt, és sok mesekönyve is volt. Később aztán volt olyan időszak, amikor kizárólag indiános könyveket volt hajlandó olvasni, majd kamaszkorában a kaland- és szerelmes regényeket kedvelte elsősorban. Szüleivel csak ritkán, az utcabeli gyerekekkel, fiúkkal, lányokkal viszont nagyon sokat játszott együtt. Társas-, kör- és szerepjátékokat játszottak, fogócskáztak, bújócskáztak, labdajátékokat és versenyekeket játszottak.

Szüleim már szabadabban nevelkedtek, mint a nagyszüleim. A mi generációnkhoz képest azonban ez már nem mondható el róluk. Az évtizedek múlásával a nevelés, a szülő-gyerek kapcsolat fokozatosan változik. Lassan egészen más gyerekkép, felfogás alakul ki. Míg a nagyszüleim életében a szigor és az erkölcsös nevelés egyértelműen jelen volt, a szüleim generációjában már kevésbé volt jelentősége, az én korosztályom nagy része pedig szinte teljesen e nélkül él. Másként tekintenek ma egy gyerekre, mint ahogyan a nagyszüleim szülei tekintettek rájuk. Egy mai gyereknél a játék az elsődleges, nem pedig a korai munka.

Őcsém és én – legalábbis gyerekkorunkból – a játékokra emlékszünk vissza, nem pedig a munkára. A mi nevelésünkben a nagyszülőknek elég nagy szerep jutott, hiszen gyerekkorunkban rengeteg időt töltöttünk náluk. **Négyéves koromig náluk is laktunk, majd ekkor, őcsém születésével új házba költöztünk, jelenleg is abban élünk.**

Úgy érzem, mind a kettőnknek nagyon jó és közvetlen a kapcsolatunk a szüleinkkel. Természetesen tegezzük őket, ezt másként el sem tudnám képzelni.

Ami az ünnepeket illeti, a karácsony és a húsvét kisgyerekkorom óta szűk családi körben zajlik nálunk, amibe beletartoznak a nagyszüleim is. Egyéb ünnepekkor, mint pl. név- és születésnapok, más rokonok és a család barátai is eljönnek.

Köztem és az őcsém közt semmi megkülönböztetés nincs azon kívül, hogy ő négy évvel fiatalabb nálam, és ezért bizonyos dolgokban még korlátozzák. Egyébként egyikünknek sincs előnye a másikkal szemben, és azt hiszem, ez így jó.

Mindketten 13-14 évesek voltunk, amikor először elengedtek egyedül. Addig esetleg valamilyen idősebb ismerős kíséretében mehettünk el. Abban, hogy időben kell hazaérni, sokáig voltak megkötések, ebből sok vita, néha büntetés is adódott, kisebb leszidások, durvább esetben esetleg egy pofon. Más vétségnek a szemtelen, „visszafele-

selő” viselkedés számított, és olyasmi, ami a tanulás rovására ment. Komoly büntetést azonban sosem kaptunk érte.

Ami a munkát illeti, gyerekkoromban sem öcsémnek, sem nekem nem kellett semmit sem csinálnunk. Mikor már nagyobb voltam, a fontosabb házimunkákat, pl. mosogatás, porszívózás, porolgatás stb. rám bízta.

Szüleink mindig arra törekedtek, hogy szoros legyen a kapcsolat köztük és köztünk. Ez sikerült is, és szerencsére ma is így van., **a kapcsolatunk nyitottabb, közvetlenebb, barátságosabb, nem annyira feszélyezett, mint azelőtt, pl. a nagyszüleink családjában. Amikor csak tehetik, velünk vannak, szabadidejük legnagyobb részét ránk fordították – fordítják.** Gyerekkorunkban nagyon sokat meséltek nekünk, sokat játszottak velünk. Rengeteg mesekönyvet, játékot kaptunk tőlük. Ha időnk enged, még ma is játszunk valamilyen kártya vagy társasjátékot, mikor együtt vagyunk...”

V. Orsolya
főiskolai hallgató

...és amiről szól

A külső elemző nézőpontjából

1. a családban – legalábbis anyai ágon – minimális a földrajzi mobilitás. Az apai ágon több a költözés, ezek egyfelől történeti okokra vezethetők vissza, másfelől a házassághoz kapcsolódnak,
2. családszerkezetileg a nukleáris, a háromgenerációs család és a módosított kiterjedt család váltják egymást, miáltal a nagyszülők az első és a harmadik generációban a szülőkkel együtt a szignifikáns mások szerepét töltik be,
3. a hagyományos generációs és nemi szerepek lassan ugyan, de fellazulnak, ezért
4. a felnőtt és gyerekvilág határai is kevésbé élesek, de a két világ közeledésében finoman kijelölt határt szab a hagyomány, a felnőttek iránti tisztelet, mely egyébként önmagában is megváltozott tekintélyi viszonyok része, ugyanakkor
5. a szülő-gyerek kapcsolat természetesebbé, bensőségesebbé válik,
6. a szülői kontroll csökken,
7. megváltozik a munka szerepe, a szükségből elsődlegesen szimbolikus jelentésre tesz szert, és kitolódik az életkor is, amikor a gyerekek részt kell vállalnia a családi feladatokban,
8. megváltozik a tulajdon értelme,
9. a gyerekkor fogalma összekapcsolódik a játékkal és a tanulóssal,

²⁷ Erre utal pl, az, hogy a nagyszülők gyerekkorában karácsonykor, de csakis akkor, nagy néha együtt játszott a család: az élet, a munka komoly dolog, nem fér össze a játékkal. Az ünnep, az más. A harmadik generációban a játék a szabadidő természetes része lett.

10. átértelmeződik a tágabb- szűkebb család,

11. átértelmeződik a hétköznapi-ünnepnap²⁷, valamint a családi együttlét.

Ez azonban csak részben egyezik azzal, amiről a rejtett és megfogalmazott történetek szólnak. Orsolya saját családját tipikus falusi családnak tekinti, melynek egyetlen különlegessége, hogy már több generációval korábban is kevés gyerek született. A gyerekszámnak nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, de olyan jellegzetességnek tekinti, mely **kiemeli** családját a hagyományos életforma, a szakadatlan munka, a társadalmi távolságok és kemény normák átlátható, de az elbeszélő perspektívájából kissé ridegnek ábrázolt világából. A történet alaptémája a **szabadság**, melyet a munkától való részleges elszakadás, a „felhőtlen”, játékos gyereklét, a nemi megkülönböztetések megszűnése reprezentál. A nagyszülői és a mai nemzedék között a szülők képezik az átmenetet, akik a nagyszülőknél már nagyobb szabadságot élveztek, de akiket még a napi munka és a merevebb nemi szerepek jobban megkötöttek. A szabadság ezáltal olyan állomásokkal megtűzdelt „folyamatként” érzékelődik, melyet részben a 3. generáció „vívott” ki magának, s melynek jelentése a megszabadulással azonos (megszabadulás a gyerekmunkától, a teljes szülői kontrolltól, a hagyományos nemi szerepek szülte korlátoktól stb.). Orsolya családjában a CSALÁD-ot elsődlegesen az anyai család képviseli (vö. költözések), de az elmesélés során a család jelentése újrafogalmazódik: ha korábban a megbízhatóságon, a kiszámíthatóságon alapuló bizalom jellemezte, mára – az elbeszélő számára – a közvetlenebb, bensőségebb kapcsolatok színterévé vált. A történet rejtett szála egy megtört pálya (nagyapa érettségizett, tisztviselő volt, majd az áttelepülés után sofőr lett – vajon teljesen elszakadt a szüleitől?), ami egy másik bűjtött szál, az életkörülmények folyamatos, lassú javulása, (modernizáció, önálló ház) alá szorul. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a történetből a család társadalmi helyzetek-státuszának alakulása teljesen kimarad.

ÖSSZEGZÉS

A kutatás még nem fejeződött be, a tanulmány tehát az előkutatásra és az eddig feldolgozott adatokra támaszkodik. Ennek ellenére azt gondolom, hogy a vázolt durvább tendenciák és az idézett családtörténet megerősítik a bevezetőben ismertetett feltételezést, valamint azt a kutatói szándékot, mely az egyén státuszát a **család egésze** által körülírt **társadalmi térben** elhelyezve a családi rendszerrel hozza kapcsolatba, mely kísérletet tesz arra, hogy a család beágyazottságát, szociális és lokális környezetének hatását is számba vegye, s amely többféle módszer együttes alkalmazásával próbálja meg kideríteni, hogy a családi források átörökítésében milyen szerepet játszanak az egyes családi stratégiák, a nemek és a generációk.

FÜGGELÉK

S. Mária családja

Rokonság	Lakóhelyek	Isk. végzettség	Foglalkozás	Testvérek száma	Gyerekek száma
anyai nagyanyja, nagyapja	Jász-Nagykun-Szolnok megye				6
apai nagyanyja, nagyapja	Jász-Nagykun-Szolnok megye				4
anyja	Jász-Nagykun-Szolnok megyefaluk Szajol	4-6 elemi	htb.	5	6
apja	Jász-Nagykun-Szolnok megyefaluk* Szajol	4-6 elemi	földműves	3	6
S. Mária (1928-)	Jász-Nagykun-Szolnok megye Szajol Szolnok	4-6 elemi	sm bet. m. nyugd.	5	1
férje	Jász-Nagykun-Szolnok megyefaluk Szolnok	4-6 elemi	mg.fiz. sm. nyugd.	4	6
anyósa, apósa		4-6 elemi			
1. testvére	Jász-Nagykun-Szolnok megye Szajol	4-6 elemi	b.m.	5	1
2. testvére	Jász-Nagykun-Szolnok megye Szajol Jászberény	8 o., szak- munkásképző	szm. nyugd.	5	1
3. testvére	Jász-Nagykun-Szolnok megye Szajol Szolnok	4-6 elemi	sm. nyugd.	5	2
4. testvére	Jász-Nagykun-Szolnok megye Szajol Besenyszög	4-6 elemi	sm. nyugd.	5	2
5. testvére	Jász-Nagykun-Szolnok megye Szajol Budapestfaluk	elemi isk.	szm. nyugd.	5	3
fia(1952- menye	Szolnok Budapest Szolnok	8 ált., szak- munkásképző	szm.	– 5	1 1
menyének szülei		elemi isk.			

* a település pontos neve nem ismert

K. Zsolt családja

Rokonság	Lakóhelyek	Isk. végzettség	Foglalkozás	Testvérek száma	Gyerekek száma
apai nagyanyja, nagyapja	Borsod megyei falu *				
anyja	BAZ Felsönyárád Kazincbarcika Szendrő	elemi isk.	bm.		
apja	BAZ Felsönyárád Kazincbarcika Szendrő	elemi, iparisk.	szm.	4	5
K. Zsolt (1973-)	BAZ Felsönyárád Kazincbarcika Szendrő	8. ált.	bm.	4	4
felesége	BAZ	8. ált.	bm.	4	4
anyósa, apósa		elemi isk.			
1. testvére	BAZ Kazincbarcika	8. ált. szakmunkás- képző	szm.	4	2
2. testvére	BAZ Kazincbarcika	8. ált. szakmunkás- képző	szm.	4	2
3. testvére	BAZ Miskolc	szakközép- iskolai érettségi	szm.	4	2
4. testvére	BAZ Sajókaza	8. ált.	sm. munka- nélküli	4	2

* a település pontos neve nem ismert

B. Júlia családja

Rokonság	Lakóhelyek	Isk. végzettség	Foglalkozás	Testvérek száma	Gyerekek száma
anyja	BAZ Boldva Csongrád megye Hódmezővásárhely	8 ált.	sm.	3	6
apja	Hódmezővásárhely	8. ált.	bm.	1	6
B. Júlia (1954-)	Hódmezővásárhely Nagymágocs	8. ált.	bm.nyugd.	5	2
férje	Hódmezővásárhely Nagymágocs	8. ált., szak- munkásképző	szm. bm.	7	2
anyósa, apósa		elemi isk.	elemi isk.		
1. testvére	Hódmezővásárhely Pest megyei falu*	gimn. érettségi	tisztv. nyugd.	5	2
2. testvére	Hódmezővásárhely	8 ált.	sm.	5	1
3. testvére	Hódmezővásárhely Székkutas	technikumi érettségi	szm.	5	1
4. testvére	Hódmezővásárhely Nagymágocs	szakközép- iskolai érettségi	szm.	5	
5. testvére		8 ált., szak- munkásképző	szm.	5	
lánya (1974-)	Hódmezővásárhely Nagymágocs	főiskola	ért.	1	
veje		8 ált., szak- munkásképző	szm.		
veje szülei		8 ált.			
lánya (1978-)	Hódmezővásárhely Nagymágocs	főiskola	ért.		

* a település pontos neve nem ismert

P. László családja

Rokonság	Lakóhelyek	Isk. végzettség	Foglalkozás	Testvérek száma	Gyerekek száma
anyja	Hajdúböszörmény	4 polgári	bm.	1	2
apja	Hajdúböszörmény	technikum	szm.vezető	1	2
P. László (1953-)	Hajdúböszörmény Csongrád Hajdúböszörmény	8 ált., szak- munkásképző	szm.nyugd.	1	2
felesége	Hajdúböszörmény Csongrád	közp. szakközép- iskola	adm.		2
élettársa					
anyósa, apósa		8 ált.			
1. testvére	Hajdúböszörmény	főiskola	vezető nyugd.	1	
lánya (1975-)	Hajdúböszörmény Csongrád	egyetem	rt.	1	
lánya (1979-)	Hajdúböszörmény Csongrád Hajdúböszörmény	főiskolai hallgató		1	

HIVATKOZÁSOK

- [1] Aries, Ph. (1987): Gyermek, család, halál. Budapest, Gondolat K.
- [2] Assman, J. (1999): A kulturális emlékezet. Budapest, Atlantisz K.
- [3] Boreczky Ágnes (2001): Egy múlt – többféle jövő? *Múlt és Jövő*, 2001/3. 99-109. p.
- [4] Boreczky Ágnes (2002): Családtörténeti mozaik. *Századvég*, 2002/1. 33-65. p.
- [5] Eke Pálné (1998): Városba vándorlás az 1990-es évek közepén. In: Illés Sándor-Tóth Pál Péter (szerk): *Migráció I.* Budapest, KSH Népeségtudományi Intézet, 215-229. p.
- [6] Gábor Kálmán (szerk.1992): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet és nyugat-erurópai ifjúság kulturális mintái.* Szeged
- [7] Gábor Kálmán- Dudik Éva (2000): Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése. *Education*, 2000. Tavasz, 95-114. p.
- [8] Gillis, John R. (1981): *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations, 1770-Present.* New York, Academic Press
- [9] Gillis, John, R (1996): *A World of Their Own Making: Myth, Ritual and the Quest for Family Values.* New York, Basic Books
- [10] Hegedüs T. András-Forray R.Katalin (1989): *Az újjáépítés gyermekei- a konszolidáció gyermekei.* Budapest, Magvető K.
- [11] Kalmijn, M. (1991): Status homogamy in the United States. *American Journal of Sociology*, 97. 496-523.p.
- [12] Kövér György (2001): Keresztutak a gazdasági elitbe. *Korall*, 2001/3-4. 156-170. p.
- [13] Mitterauer, M. (1992): *A History of Youth.*Oxford, Blackwell
- [14] Róbert Péter (2001): *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében.* Budapest, Századvég K.